TL2223

el contemporani

revista d'història

5

centre d'estudis historiogràfics
universitat de barcelona

gener-abril 1995
500 pessetes

sumari

editorial
Una història inacabada 3

plaerdemavida
Santiago BOCANEGRA 5

intervencions
Gustau MUÑOZ 7
Antoni MARIMON I RIUTORT 10

estudis i recerques
Pierre VILAR 13
Eulàlia DURAN 21
Josep Maria PUIGVERT I SOLÀ 30

d'arreu
Josep SÀNCHEZ CERVELLÓ 39

ressenyes
Francisco GÓMEZ RUZ, Feliciano MONTERO, Rosa MONTORIOL I SABATÉ 47

la tria d'el contemporani 52

TIMOR

EL FRACÀS DE LA DESCOLONITZACIÓ DE TIMOR

Josep Sànchez i Cervelló

Introducció

El drama de Timor Est rarament ocupa un parell de ratlles a la premsa occidental, tot i que Amnistia Internacional ha assenyalat reiteradament que des de la invasió indonèsia (desembre de 1975) un terç de la població, estimada llavors en 750.000 persones, ha mort o ha desaparegut[1] i que entre 150.000 i 300.000 persones han estat deportades i ubicades en aldees estratègiques controlades per l'exèrcit d'ocupació, i han estat maltractades i han patit un greu desnodriment[2]. A tot això s'ha d'afegir la recolonització de les millors terres agrícoles per pagesos d'altres zones d'Indonèsia[3]. Malgrat això sols molt de tant en tant, quan s'excedeix la mà repressora, i hi ha periodistes a prop, ens n'assabentem. Com per exemple quan les forces armades de Suharto dispersaren, el 12 de novembre de 1991, una concentració independentista al cementiri de la Santa Creu, a Dili, i provocaren 271 morts i 382 ferits[4]. També recentment l'infern de Timor ha reaparegut als mitjans de comunicació en produir-se manifestacions multitudinàries, coincidint amb la visita de Bill Clinton a Jakarta el passat novembre, amb motiu de la Cimera de Cooperació Econòmica Àsia-Pacífic (APEC). Aquest esdeveniment també fou utilitzat per 29 independentistes timorencs per ocupar l'ambaixada dels EUA a la capital indonèsia durant tretze dies. Aquestes notícies ens refresquen, llavors, la consciència de l'existència d'un immens drama, els orígens del qual ens proposem explicitar a continuació.

The President speaks about Peace (El president parla sobre la pau). 1963. AWL.48.

La situació de Timor abans del 25 d'abril de 1974

Timor és l'illa més gran de les petites illes de la Sonda. Està situada entre Indonèsia i Austràlia i s'allarga en sentit sud-oest i nord-est, amb una longitud de 470 km i una amplada màxima de 100 km. Fins al 1975 estava dividida entre Portugal i la República d'Indonèsia.

La zona sota administració portuguesa englobava: la part oriental de l'illa, la circumscripció d'Oé-Cussi (enclavament dins la zona indonèsia), i dues illes properes. En total representava una superfície de 18.899 km². El 1975, prop ja de l'ocupació indonèsia, la població arribava a 750.000 habitants, amb uns 20.000 habitants d'origen xinès i 4.000 de portuguesos, dels quals 3.000 eren militars. La població de Timor Oriental presentava una barreja de característiques malaies i melanèsies i una gran diversitat lingüística, ja que es parlaven 33 dialectes, el més important dels quals era el tetum. El 95 % de la població s'ocupava en el sector primari i el 5 % restant en el secundari i el terciari. L'agricultura era de subsistència, excepte una petita part dedicada al cafè, que el 1972 representava el 92 % de les exportacions del territori. El 90 % de la població era analfabeta. Els serveis sanitaris pràcticament no existien (hi havia vint metges per a tota la població).

Timor era, de totes les colònies portugueses, la que restava més oblidada. Tenia unes comunicacions molt precàries, amb menys de 5 km de carretera asfaltada a la capital, i fins i tot les comunicacions amb l'exterior eren molt deficients. Un funcionari de l'Administració colonial explicava que per arribar-hi, al principi de 1974, va haver de pujar a set avions diferents, durant cinc dies[5].

La part de Timor governada per Portugal constituïa una unitat diferenciada de la resta de l'illa. Aquesta identitat es basava en la llengua, en la religió i en les institucions. A pesar que el portuguès solament era parlat pel 15 o 20 % de la població, la llengua indígena —el tetum— estava molt influïda pel portuguès. La religió catòlica, practicada per quasi el 30 % de la població, condicionava també les creences animistes de la resta i es diferenciava nítidament de la zona de l'illa colonitzada pels holandesos, en la qual el protestantisme i l'islamisme eren les religions més esteses.

A l'àmbit institucional es revelava un sincretisme entre l'estructura del poder indígena i la de l'estat colonial, cosa que realçava la singularitat del territori. Els indígenes estaven governats per les seves autoritats tradicionals: els «regulos» que, potenciats

pel poder colonial, tenien un nivell econòmic superior que els provenia de la facilitat per reclutar mà d'obra, gairebé gratuïta, per al conreu de les terres que els eren assignades per la comunitat. No formaven una classe de terratinents perquè la propietat de la terra era comunal, però sí que l'explotaven temporalment. El seu únic símbol de riquesa podia ser la possessió d'un nombre més gran d'animals[6]. En aquesta peculiar societat els «regulos» i els caps locals eren les autoritats indiscutides en les seves zones administratives.

Aquesta simbiosi entre la cultura aliena (colonial) i la local s'explica perquè els portuguesos, a l'Orient, es van trobar amb unes societats evolucionades, amb institucions sòlides i estructurades, amb una cultura perfectament modelada, i d'un grau molt superior al que trobaren a l'Àfrica, i per això preferiren l'enteniment que la imposició del seu model cultural.

A Timor, on la presència europea sempre fou minoritària, els portuguesos no s'apropiaren de les terres sinó que s'acontentaren amb el control polític del territori, mentre que la comunitat xinesa era la que dirigia l'activitat comercial. De la mateixa manera, el 81 % dels funcionaris de l'Administració colonial eren originaris del territori. Aquesta dilució de l'autoritat portuguesa permeté a Lisboa de governar pràcticament sense contestació. Amb tot, la independència d'Indonèsia (1950) tingué reflexos en el país, sobretot durant el govern d'Ahmet Sukarno i, especialment, després de la conferència dels països no alineats celebrada a Bandung (1955), en la qual es registraren alguns incidents. Els més importants foren els assalts als centres administratius d'Uato-Lari i d'Uato-Carbau, el juny de 1959, encara que no hi va haver vessament de sang. Malgrat això, les autoritats portugueses desencadenaren una ferotge repressió i, tot i que es desconeix el nombre exacte de víctimes, diverses fonts les situen en uns 500 morts[7].

El marc polític i geoestratègic de la descolonització portuguesa (1974-75)

La descolonització portuguesa es va produir com a conseqüència del cop d'estat del 25 d'abril de 1974, que estigué motivat, fonamentalment, pel cansament de les forces armades després de tretze anys de guerra sense perspectives de victòria.

Globalment considerem l'etapa de la Revolució dels Clavells dividida en tres fases. La primera va des del 25 d'abril al 30 de setembre de 1974 (data de dimissió del general Spínola com a president de la República); la segona, del 30 de setembre a l'11 de març de 1975, en què el Moviment de les Forces Armades (MFA) ocupa el poder per tal d'accelerar els processos de descolonització; la tercera, de l'11 de març fins al 25 de novembre de 1975, en la qual el general Spínola i els seus aliats conservadors fracassaren en l'intent d'expulsar els comunistes de l'aparell de l'estat i el país visqué una veritable revolució social, política i econòmica fins que les forces anticomunistes derrotaren militarment els revolucionaris i iniciaren la consolidació d'una democràcia parlamentària.

El 25 d'abril va coincidir amb una època d'enfrontament entre els blocs, que es revitalitzà en gran part pels efectes desestabilitzadors de la crisi de 1973. Per això la dècada dels setanta fou especialment fèrtil en l'aparició de focus conflictius, atiats en uns casos pels EUA i en altres per l'URSS. Aparentment qui sortí guanyador de la confrontació fou l'URSS, ja que el prestigi dels nord-americans quedà profundament maltractat després de la derrota del Vietnam (1973) i de l'*impasse* provocat pel Watergate. A més, l'URSS, durant l'etapa de Breznev, va fer costat a qualsevol grup que qüestionés el domini dels EUA. Per això els soviètics i els seus aliats van intervenir el 1975 a Angola, Vietnam del Sud, Cambodja i Laos; el 1977 a Etiòpia; el 1978 a Iemen del Sud; i el 1979 a Cambodja, Nicaragua i, finalment, a Afganistan[8].

La descolonització de l'África portuguesa (1974-75) s'inclou dins aquest panorama de l'expansionsime comunista i representà un revés antioccidental en la mesura que partits únics d'ideologia marxista-leninista ocuparen el poder. Els països capitalistes no estaven disposats a permetre aquest canvi geoestratègic, que es produí al continent africà, a la zona de l'Índic: ni Indonèsia, governada pel general Shuarto des del cop d'estat anticomunista de 1965 que costà prop de 500.000 morts; ni Austràlia, separada de Timor per uns 500 km, i convidada a ser la màxima beneficiada dels immensos jaciments petroliers de la mar de Timor Est[9]; ni el Japó; ni els EUA, ni Singapur, que es reparteixen l'immens mercat indonesi.

A aquesta conjuntura externa, s'hi afegí la pròpia del procés revolucionari portuguès, que incidiria directament en el fracàs del procés independentista de Timor[10].

Del 25 d'abril a la fi del govern d'Spínola (abril/setembre 1974)

El darrer governador nomenat per l'antic règim fou el coronel Fernando Alves Aldeia, el gener de 1974. Era un gran coneixedor del territori on, des de 1972, tenia el càrrec de comandant militar. Això li permeté, després del 25 d'abril, no dimitir. Fruit del nou canvi polític de Lisboa, sorgí a la colònia el Moviment de les Forces Armades (MFA) i el major Arnão Metelo en seria l'encarregat de l'estructuració. Les seves primeres accions es destinaren a tranquil·litzar les autoritats indonèsies, amb diverses entrevistes, per garantir-los que després del cop de Lisboa no hi hauria mudances geoestratègiques a la zona que poguessin afectar el seu país. També garantiren el compliment del Programa del MFA, reconegueren les llibertats públiques i impulsaren les forces polítiques. La primera organització que en sorgí fou la Unió Democràtica de Timor (UDT), creada oficialment l'11 de maig de 1974. Els seus partidaris eren funcionaris del nivell superior, «regulos» i població europea local. A més a més, comptaven amb les simpaties de l'econòmicament influent comunitat xinesa i de la poderosa Església catòlica. A l'àmbit polític, coincidia amb les tesis del general Spínola, ja que plantejava la solució federal com el model de relació entre Portugal i Timor.

El 20 de maig aparegué un segon partit, l'Associació Social Demòcrata Timorense (ASDT), que basava el seu programa en la independència total del territori i en l'eradicació total del colonialisme. Tenia el suport dels quadres intermedis de l'Administració i alhora comptava amb l'ajuda decidida de molts estudiants timorencs que s'educaven a Lisboa i que després del 25 d'abril, i sobretot després de la caiguda de Spínola, tornaren al territori i radicalitzaren l'acció i el llenguatge d'aquest partit. Així es convertí en un moviment d'alliberament, que copià els mètodes i els models que altres, especialment el FRELIMO (Front d'Alliberament de Moçambic), havien emprat en la seva lluita contra Portugal. Dins aquesta línia, el 10 de setembre, l'ASDT es transformà en el Front Revolucionari de Timor Est Independent (FRETILIN).

Al final de maig nasqué un tercer partit, l'Associació Popular Democràtica de Timor (APODETI), «formada a partir d'una escissió interna de la UDT. La ruptura es produí després d'una discussió més o menys familiar ja que tant els uns com els altres tenien

lligams de parentiu»[11]. L'APODETI pretenia la integració a Indonèsia com a província autònoma.

Els principals dirigents d'aquestes tres formacions, a causa que a Timor hi havia una societat patriarcal amb predomini de famílies extenses, mantenien lligams de parentiu i, generalment, relacions d'amistat.

Al mes de maig, per conèixer la situació dels territoris asiàtics, el Govern portuguès envià una delegació a Timor i Macao[12], que decidí confirmar el governador en el càrrec i legitimar com a delegat del MFA el major Arnão Metelo, a pesar que ells dos no s'entenien.

El conflicte entre Metelo i Aldeia o, si es prefereix, entre el poder emergent i el constituït, es resolgué amb la neutralització mútua: el governador fou cessat el juny de 1974 per pressions del MFA, mentre que el general Spínola manava que l'esmentat major tornés a Lisboa al setembre.

El coronel Aldeia fou substituït interinament pel segon comandant, el tinent coronel Nivio Heredade, que assistí impassible a la deterioració de la disciplina de les Forces Armades que, inicialment, sols es produí entre els milicians que eren els que enquadraven el contingent de prop de tres mil timorencs, però progressivament es va escampar entre els soldats metropolitans i va contagiar, finalment, els sergents i soldats nadius, sobretot quan, a partir de l'agost, arribà un escamot de PM format per tropes metropolitanes profundament polititzades i indisciplinades, per la qual cosa es va cancel·lar l'arribada de més tropes des de Portugal.

Des del 25 d'abril fins a la renúncia del general Spínola a la Presidència de la República, el 30 de setembre, la correlació de forces a Portugal i a Timor foren favorables a la UDT, que fou el partit que, basant-se en l'estructura de l'Administració colonial i en les preferències dels metropolitans, va créixer més. D'altra banda, els seus quadres eren els que tenien més nivell cultural i econòmic, de manera que els portuguesos mantenien amb aquests relacions socials i d'amistat.

De l'acceleració de la revolució a la invasió indonèsia (octubre 1974/desembre 1975)

Després de la renúncia del general Spínola, l'acceleració de la descolonització tingué especials repercussions en el territori. Així, la tesi federalista proclamada per la UDT caigué en l'oblit, mentre que les noves autoritats militars, estretament lligades al MFA, dirigien el procés d'independència i afavorien el partit que estava més pròxim als seus objectius: el FRETILIN.

"And when ye spread forth your hands, I will hide mine eyes from you: yea, when ye make many prayers, I will not hear: your hands are full of blood."
Isaiah, 1.15

Pray for peace (Pregueu per la pau), 1966. AWL,58.

L'octubre de 1974, i per anunciar els nous canvis que s'havien de produir en la descolonització, arribà a Timor el ministre de Coordinació Interterritorial Almeida Santos, el qual visità també Austràlia i Indonèsia, països que procurà tranquil·litzar garantint-los que la descolonització de Timor no els afectaria. Durant la visita es notà clarament la fragmentació irreconciliable de les forces político-militars que acabarien resultant fatals per al futur del país.

Després de la visita del ministre, el tinent coronel Nivio Herdade fou substituït, cansat ja de la forta agitació social que es veia incapaç de parar. El nou governador fou el tinent coronel Lemos Pires, que comptà pel seu nomenament amb l'aval del president de la República i de la Comissió Coordinadora del MFA. Arribà a Timor al novembre amb l'única indicació de portar a terme la descolonització del territori, amb un equip de vuit oficials, quasi tots companys seus dels cursos d'Estat Major. La seva filosofia se sintetitzà en el document *Política da Des-*

colonizaçao de Timor, veritable programa de govern que preveia: «transferir la gestió dels assumptes de Timor al seu poble [...], alliberant-lo del colonialisme i creant les condicions necessàries perquè poguessin decidir l'esdevenir amb consciència i llibertat». En el camp polític establia el dret a l'autodeterminació i la independència, reconeixia els partits polítics i garantia la seva llibertat d'acció sempre que no amenacessin la pau social ni busquessin el neocolonialisme, la qual cosa es podia entendre com una referència a la UDT i a APODETI. A més, es plantejava la necessitat que Timor establís una major cooperació amb els països de la zona. En l'administració interna es plantejava fer desaparèixer el sistema burocràtic colonial i democratitzar el sistema de designació de les autoritats tradicionals. En el camp de l'educació i la cultura, s'especificava que s'havien d'introduir ensenyaments més d'acord amb la nova realitat. A les Forces Armades (FA) se'ls deia que s'havien d'estructurar per donar suport a la descolonització, actuant essencialment en el camp polític: educant, arbitrant i garantint la seguretat interna[13].

Per tal de poder complir aquest programa era decisiva la participació de les FA i amb aquesta finalitat s'estructurà el MFA. La participació dels militars en el procés es produí a dos nivells: per mitjà de l'*staff* del governador i per mitjà del MFA. Així el comandant en cap disposà d'una comissió d'afers militars per mantenir operatiu el dispositiu militar del territori, amb la finalitat de dissuadir la ingerència estrangera en el procés de descolonització —fonamentalment la indonèsia— i, d'altra banda, garantir, sense entrebancs interns, els objectius marcats pel govern.

Una de les causes que més vegades s'apunta per explicar el desastre de la descolonització de Timor és la manca de nous contingents militars, que mai no van arribar tot i demanar-los amb urgència[14]. Les poques FA portugueses al territori —l'agost de 1975 no eren més de 500 militars— no solament eren insuficients sinó que estaven completament descontrolades i indisciplinades i, en lloc de col·laborar en el procés, el perjudicaven amb la seva agitació. Per complicar encara més les coses els sergents timorencs, al final de 1974 i principi de 1975, constituïren una comissió que, autoproclamant-se representants de les FA de Timor, volien negociar amb el Govern português, el qual va témer que arribessin a fer un cop d'estat. Aquesta comissió, a partir de febrer, entrà en contacte amb la Comissió Coordinadora del MFA que els féu veure la necessitat que tornessin a la subordinació al poder militar i al civil legalment constituït. D'altra banda, la creixent partidarització del contingent militar timorenc anul·là la seva capacitat d'intervenció i de cohesió, igual que succeí amb els soldats europeus. Com a solució, les autoritats polítco-militars portugueses pensaren que la institucionalització del MFA seria un element d'integració. Per això el governador encarregà al major Jonatas de fer els estudis preliminars per realitzar el projecte: «vaig elaborar els estatuts amb les experiències d'altres llocs, especialment de Guinea i Angola. Després del vist-i-plau del governador i el seu Estat Major foren aprovats per una assemblea d'oficials, el 13 de gener de 1975»[15]. Per a ells, el MFA tenia la missió de «definir correctament el programa descolonitzador de Timor i vigilar pel seu compliment a tots els nivells; donar suport i aconsellar els caps militars perquè els seus actes portessin a la concretització dels objectius polítics del programa del MFA; donar suport a les autoritats, organismes civils i a la població en el sentit d'obtenir la seva adhesió al procés de descolonització en curs»[16].

Una altra funció atribuïda a les FA fou la d'actuar activament i conscientment en el procés; per aquesta raó van polititzar-les internament i amb aquesta intenció, entre el maig i el juny de 1975, fou creat el Departament de Dinamització de les Forces Armades de Timor (GADIFAT), que publicà un sol número del *Boletim do MFA*. La guerra civil primer i la invasió indonèsia després impediren la continuació de l'experiència, però el GADIFAT defensava les tesis «gonçalvistes» (afectes al Partit Comunista Português)[17].

També el nou governador procurà millorar l'administració del país constituint la Comissió de Reforma Administrativa. En el camp econòmic es procurà estimular i preparar el país per a l'etapa en què seria independent, en el de la comunicació social es posà la premsa i la ràdio sota la tutela directa del MFA[18], i en el camp polític es creà el Departament d'Afers Polítics amb la missió d'organitzar la descolonització, que s'encarregà per tant d'institucionalitzar el diàleg amb les forces polítiques i socials més representatives. Amb aquesta finalitat Lemos Pires creà un consell assessor del govern format pel governador, els delegats del procurador de la República, els caps dels serveis de Finances i de l'Administració civil, membres de l'Associació Comercial, Agrícola i Industrial, i representants de la UDT, l'APODETI i el FRETILIN. Però l'APODETI es negà a col·laborar-hi per estar en contra de la independència del territori, mentre que sí que ho feren la UDT i el FRETILIN. Aquests dos partits el 20 de gener de 1975 formaren una coalició i emeteren un comunicat conjunt demanant la independència total del territori, rebutjant l'APODETI, i la integració a Indonèsia i el neocolonialisme. Consideraven Portugal com l'únic interlocutor vàlid, i donaven suport a l'ONU perquè acompanyés Portugal en l'etapa descolonitzadora i en la formació d'un govern de transició. Dies més tard enviaven al governador un programa detallat sobre els terminis i les fórmules per aconseguir la descolonització, segons el qual Portugal s'havia de comprometre prèviament a reconèixer la independència de *iure* de Timor Oriental, per després aconseguir-la *de facto*, esgraonadament, en tres períodes: en el primer (1975-76) es reestructuraria l'administració i el governador estaria auxiliat per un consell de govern format, entre d'altres, per tres membres de cada partit de la coalició; en el segon (1977-79), amb el mateix consell de govern, es formaria un executiu de transició encapçalat per un alt comissari nomenat pel Govern português amb un secretari d'estat per a cada partit i un per al govern português; en el tercer període (1980-82, amb possibilitat de pròrroga) es mantindria el consell de govern i hi hauria un executiu de transició més ampli, constituït per un alt comissari, un primer ministre, i un govern format per 1/3 d'elements nomenats pel Govern português i 1/3 per cada partit. En aquesta època s'elegiria l'assemblea constituent encarregada d'elaborar una constitució que entraria en vigor després de la independència[19].

Després de l'11 de març el procés descolonitzador s'accelerà. Així, a l'abril, i a petició del consell militar i amb la col·laboració del Departament d'Afers Polítics, fou creat el Comitè de Descolonització amb la missió de negociar amb els partits la transferència de la sobirania del territori i, a primers de maig, presentà una proposta als tres partits que incloïa la formació, a l'octubre, d'un govern de transició, l'elecció d'una assemblea consultiva *ad hoc* que es dedicaria a la discussió de les lleis sobre partits polítics i la llei electoral, i l'elecció d'una assemblea constituent a l'octubre i la proclamació de la independència després de la con-

vocatòria de l'assemblea[20]. D'aquesta manera s'ultrapassaven tots els terminis pactats amb la UDT i el FRETILIN al febrer. Així s'iniciaren les consultes amb les forces polítiques, per tal de veure el seu grau d'acceptació[21]. Les consultes acabaren amb l'anunci d'una cimera a Macao entre el Govern portuguès i els representants de la coalició FRETILIN-UDT i de l'APODETI amb l'objectiu de marcar el calendari de la descolonització. A la cimera sols participaren Portugal, l'APODETI i la UDT i serví per elaborar una llei constitucional que regulava la formació del govern de transició[22], que havia de ser encapçalat per un alt comissari designat per Portugal i compost per cinc membres, dos nomenats per Portugal i tres pels partits. Aquest govern tenia competència per convocar eleccions l'octubre de 1976 per escollir una assemblea popular que definiria l'estatut polítco-administratiu de Timor, cessant la soberania portuguesa del territori l'octubre de 1978[23].

Després de la cimera de Macao, el FRETILIN radicalitzà les seves posicions, afirmant que la independència no era negociable i intentà crear dins el país «zones alliberades». En un clima de creixent hostilitat entre el FRETILIN i la UDT, aquesta organitzà una manifestació nocturna per al 8 d'agost de 1975 a Dili, i convocà una vaga general per al dia següent, amb la finalitat d'exigir mesures contra els militars portuguesos que ells pensaven que estaven compromesos amb el FRETILIN. La UDT acusà el governador de no prendre mesures i durant la nit del dia 10 desencadenà un cop de força ocupant la seu de la policia, apoderant-se de les armes allí existents, rodejant el palau del govern i ocupant els punts neuràlgics de la capital com l'aeroport, el port, els dipòsits d'aigua, la central elèctrica, etc., i controlant els accessos al quarter general i als carrers de la ciutat. Tota aquesta operació ocupà uns 500 homes. Una operació idèntica es realitzà a Bacau, la segona ciutat del país, el dia 11, mentre que un avió indonesi sobrevolava les fronteres de Timor Est i dues naus indonèsies i tres d'Austràlia navegaven prop de les seves costes. Al mateix temps es detectaven moviments de tropes indonèsies a la frontera.

Aquell mateix matí la UDT presentà una llista amb sis punts demanant: la dissolució immediata del FRETILIN, la sortida immediata de Timor dels responsables del MFA, mesures dràstiques contra rebels i reaccionaris, el fora-gitament de persones d'ideologia comunista, la transmissió del poder a la UDT i la constitució d'un exèrcit timorenc.

La resposta del govern fou la d'assossegar els ànims i procurar asseure la UDT i el FRETILIN a la mateixa taula. La UDT es mostrà disposada a negociar, indicant que la APODETI estava de la seva banda. Però, el FRETILIN féu arribar un document a les autoritats portugueses amb les condicions que imposava al govern de Timor per poder negociar, dient que demanava la retirada de la UDT, el seu desarmament i que sols acceptava negociar amb el governador[24].

Aquell mateix dia el govern mantingué encara dues reunions amb la UDT i aquesta manifestà la seva esperança que Portugal continués governant i exigint la marxa dels majors Mota i Jonatas, de l'alferes Botelho de Sousa, del furrier Rodrigues Rendeiro i de tot l'equip d'alfabetització[25]. A més, advertien que Indonèsia no permetria comunistes al territori i que la finalitat primordial de la UDT era alliberar Timor dels elements perjudicials, i indicaven que si s'acceptaven aquestes exigències s'acabaria la vaga[26].

El 12 d'agost es produí una nova reunió entre el governador i la UDT. Aquesta manifestà la seva preocupació per la presència de nombrosos soldats timorencs al carrer sense estar controlats pel govern; a més exigia la detenció de militars acusats de col·laborar amb el FRETILIN i que se li entreguessin armes; també demanà la detenció dels dirigents d'aquell partit i el control dels dipòsits de municions pels paracaigudistes. El governador portuguès garantí a la UDT que vigilaria els accessos a la capital i controlaria els dipòsits d'armes. Aquell mateix dia el FRETILIN es reafirmà en les seves condicions per poder negociar, dient que la UDT havia de garantir la integritat dels seus militants detinguts. Mentrestant foren evacuats 272 europeus per via marítima.

D'altra banda, l'APODETI emeté un comunicat que indicava que Indonèsia protegiria el poble del Timor portuguès[27].

El dia 13, la ràdio, controlada per la UDT, continuà exigint l'eradicació del comunisme de Timor, membres del govern inclosos. Per la seva banda les autoritats portugueses centraren la seva activitat a trobar una via negociada al conflicte, reunint els dos partits a la mateixa taula. Però a l'interior del territori ja s'havien iniciat els combats entre ambdós partits[28].

El dia 14, per primer cop, s'assegueren a negociar dos delegats del FRETILIN i un de la UDT[29], però no arribaren a cap acord[30], i poc després es trencava la neutralitat que havien observat les unitats militars. Així, les companyies de caçadors de Lospalos i Baucau s'adheriren a la UDT i es dirigiren a la capital, mentre que l'alferes Lobato sublevà les unitats afectes al FRETILIN. Començava així la guerra civil. Les tropes del FRETILIN aconseguien ocupar el quarter general de l'Exèrcit i el dipòsit de municions.

Les tropes portugueses es retiraren cap a una zona neutral —al port— protegits per seixanta o setanta paracaigudistes. El governador portuguès envià al president de la República el missatge següent: «només tinc tres possibilitats: adherir-me a un dels dos bàndols amb les meves forces i aquesta seria la facció guanyadora, si bé això representaria un risc pels militars i metropolitans i es trencaria l'apartidarisme de les FA; seguir on estem i ser agafats com a hostatges pel FRETILIN que està guanyant la partida; o retirarnos a Atauro. Aleshores Costa Gomes decidí la retirada a Atauro ja que era territori de Timor i estava a 12 milles de la capital»[31]. Era el dia 29 d'agost. El dia abans el FRETILIN, que ja controlava pràcticament tot el territori, envià al comandant del COPCON un telegrama en què demanava que el Govern portuguès *«reconegués immediatament el dret a la independència del poble de Timor, i a aquest partit com l'única i legítima vanguardia [...]. Estem interessats a marcar terminis el més breus possibles per aconseguir la independència i considerem el govern portuguès com l'únic interlocutor vàlid en el procés de descolonització de Timor Est»*[32]. Posteriorment, i amb l'evidència que la intervenció indonèsia no es faria esperar, el FRETILIN fou menys maximalista no volent assolir la independència immediatament i declarant-se favorable a la constitució d'un govern provisional durant el 1976, que hauria de convocar eleccions per a una assemblea constituent i després es proclamaria la independència.

Per evitar el que era inevitable, el Govern portuguès intentà activar un poderós front diplomàtic que desaconsellés Indonèsia de prendre una actitud d'agressió. Així el 22 d'agost el ministre de Coordinació Interterritorial portuguès anà a Timor, Indonèsia i Austràlia, fent escala a Nova York, per tenir converses amb el secretari general de l'ONU. Segons em digué ell mateix: «vaig intentar la formació d'un contingent d'intervenció internacional, però

l'ONU no ho va acceptar, ni tampoc el Comitè dels 24, perquè Indonèsia tenia un gran suport internacional. Després, ja a Jakarta, les autoritats indonèsies em proposaren que els donés autorització per intervenir a Timor, sols o conjuntament amb nosaltres, en missió de pau. Jo els diguí que nosaltres dos sols no podia ser i que també podien intervenir l'ONU i Austràlia, sent dirigits per Portugal. Però ells preferien la direcció de Filipines. D'altra banda els indonesis pressionaren Austràlia i quan jo em vaig entrevistar amb el seu ministre d'Afers Estrangers em digué que en aquella àrea estratègica ells no podien fer res que desagradés Indonèsia. Després anía Atauro on estaven les nostres tropes quasi sublevades perquè volien marxar d'allí ja que tenien por de ser atacades i vaig haver de fletar un vaixell que atraqués davant l'illa perquè poguessin marxar en cas de perill. Mentrestant vaig entrar en contacte, via ràdio, amb el FRETILIN, convencent-lo que ens entreguessin els presoners; però no vaig aconseguir que acceptessin el principi d'autodeterminació. Els diguí que si l'acceptaven travarien el procés d'invasió indonesi perquè si no es feia inevitable. No van acceptar perquè estaven en la fase heroïca»[33].

Al final de setembre Portugal intentà una nova cimera a Macau amb l'assistència dels tres partits, però no s'obtingueren resultats. A l'inici de novembre, a Roma, s'entrevistaren els ministres d'Afers Estrangers portuguès i indonesi (Melo Antunes i Adam Malik, respectivament) i emeteren un comunicat conjunt que assenyalava que la responsabilitat de Timor portuguès requeia sobre Portugal. Després d'això Portugal intentà realitzar un nou encontre entre els tres partits a Austràlia, però mai no es realitzà.

El FRETILIN insistí perquè les autoritats portugueses tornessin a Timor Est, però tenia males relacions amb el governador Lemos Pires, al qual acusava d'haver donat suport al cop de la UDT, i a la vegada aquest se sentia humiliat perquè havia marxat a la força de Dili cap a Atauro. Així, fins al 29 de novembre la bandera portuguesa onejà als edificis oficials, dia en què el FRETILIN proclamà la independència i anuncià la creació de la República Democràtica de Timor Oriental. Probablement, en aquesta decisió influí la nova correlació de forces a Lisboa, ja que pensaren que el nou poder emergent, després que el 25 de novembre els comunistes havien estat apartats del poder, no seria favorable a les seves tesis.

Aquesta acció unilateral permeté a Indonèsia, que al setembre havia inspirat la creació del Moviment Anticomunista (MAC)[34], la intervenció directa. A Balibó els integrants del MAC firmaren, poc temps després, un acord d'integració de Timor Oriental a Indonèsia. Indonèsia, en lloc de fer un atac massiu, es decidí per desgastar físicament i militarment el FRETILIN, que el 16 d'octubre féu una crida perquè les autoritats portugueses reassumissin les seves responsabilitats[35]. Amb tot, la invasió massiva no es produí fins al 7 de desembre, sis dies després que el president Ford i el seu secretari d'estat haguessin abandonat Jakarta i donat suport a aquesta acció[36]. Portugal, que havia rebutjat la declaració d'independència unilateral del FRETILIN i la declaració del MAC a Balibó, trencà relacions diplomàtiques amb Indonèsia, i encara avui l'article 297 de la Constitució portuguesa[37] reconeix que «Portugal continua vinculat a les responsabilitats que li incumbeixen, d'acord amb el dret internacional, per promoure i garantir el dret d'independència de Timor Est.»

Vint anys després la guerra continua enmig de la complicitat dels qui ens governen[38].

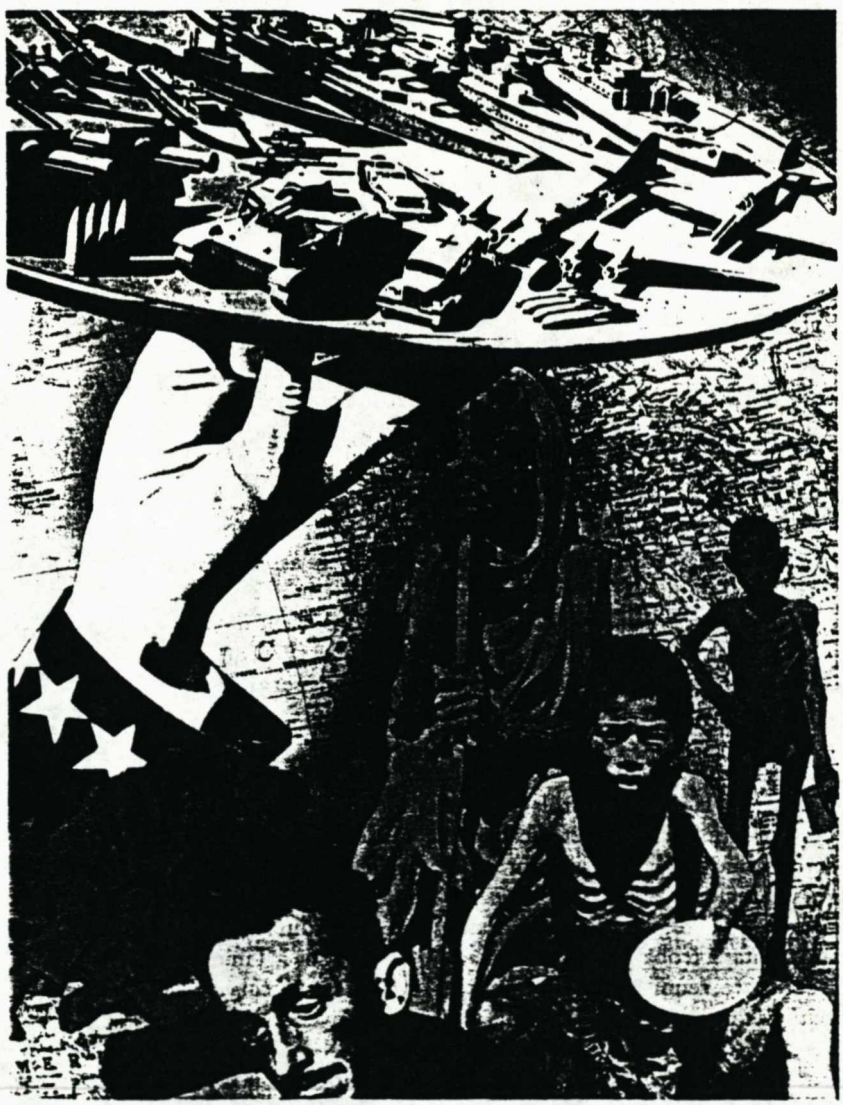

A gift for hungry People (Un donatiu per als pobles famolencs), 1956. AWL, 43.

Conclusions

1. La revolució portuguesa va trencar l'equilibri de forces que hi havia en aquella zona del Pacífic però, mentre Spínola va estar al poder, el bloc prooccidental encapçalat directament per Indonèsia, i indirectament pels EUA i Austràlia, no va interferir en l'evolució política del territori.

2. La consolidació en el poder dels comunistes de Lisboa i també dels de la colònia van fer témer l'ascens del FRETILIN, ja al poder, que indirectament comptava amb el suport del MFA que en aquells moments beneficiava estratègicament l'expansionisme soviètic.

3. La política descolonitzadora dissenyada per Lisboa a la «Cimera de Macau» va fracassar perquè la potència

colonial tenia dues polítiques: la governamental, que buscava aconseguir un ampli consens entre les parts, i la del MFA, partidari d'entregar el poder al FRETILIN.

4. La incoherència portuguesa va fer creure a les parts que la descolonització sols podia definir-se per la força, i hi van recórrer tots els sectors polítics més importants de la societat timorenca. En esclatar el conflicte civil, Indonèsia ja va poder actuar amb les mans lliures i annexar-se el territori, que fou la finalitat, mai confessada, de la seva actuació des del 25 d'abril.

5. L'ex-Timor portuguès era i és una unitat política diferenciada d'Indonèsia i vint anys després de la invasió el poble de Timor Oriental ha oblidat les velles disputes internes i, amb el suport de l'Església catòlica, continua lluitant contra l'invasor[39]. ■

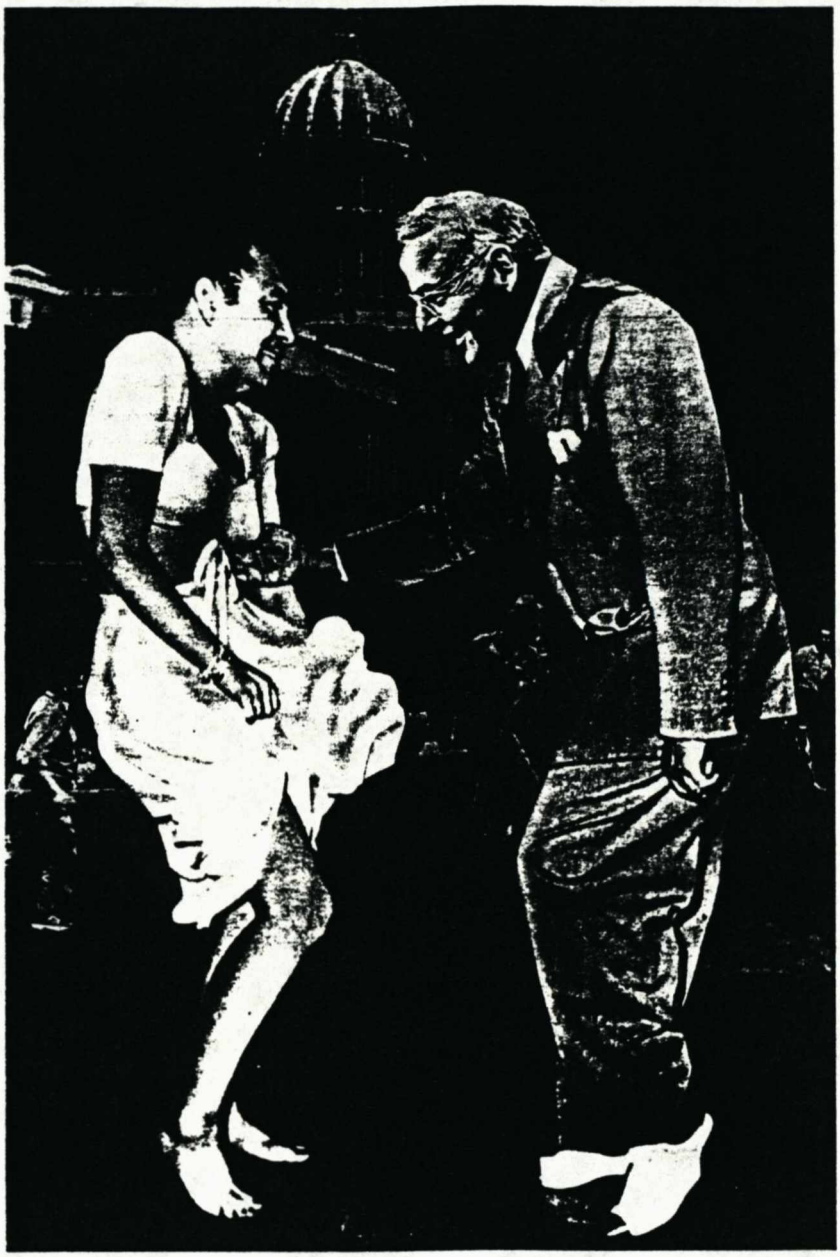

Hot-Rumba. Foster Dulles-Batista (La rumba calenta. Foster Dulles-Batista), 1956. AWL, 60.

---

[1] ALBERTI, R. et al.: «Timor y la esperanza». A: *El País*. Barcelona: 19-XII-1992, pàg. 13.

[2] *Relatòrio da CEPASTL*, Assembleia da República. Lisboa: 1986, pàg. 22.

[3] CATRY, J. P.: «Timor-Leste: mudança na atitude...». A: *Diario de Notícias*. Lisboa: 4-X-1984, pàg. 8.

[4] «Tragedy in East Timor: A Round Table Discusion». A: *Camoes Center Quarterly*, Columbia University, núm. 384, 1993, vol. IV, pàg. 12-28.

[5] CRAVO, J.: *Foi Timor*. Ed. Pluma, SL, 1976, pàg. 46.

[6] THOMAZ FERREIRA REIS, L. F.: «O problema econòmico de Timor». A: *Revista Militar*, núm. 8/9, agost/setembre 1974, pàg. 378-454.

[7] GRANT, E.: «O que os portugueses nunca souberam sobre uma colònia no outro lado do mundo». A: *O Jornal*, núm. 21, 19-IX-1975, pàg. 16-17.

[8] SÀNCHEZ CERVELLÓ, J.: «La descolonización portuguesa 1974-75». A: H. DE LA TORRE: *Portugal, España y África en los últimos 100 años*. Mèrida: UNED, 1992, pàg. 117-138.

[9] «Petroleo de Timor-Leste interessa à Australia». A: *A tarde*. Lisboa: 13-XII-1984, pàg. 1 i 3.

[10] SÁNCHEZ CERVELLÓ, J.: *A Revoluçao portuguesa e sua influência na transiçao espanhola (1961-1976)*. Lisboa: Ed. Assirio & Alvim, 1993.

[11] Entrevista amb el tinent coronel Arnão Metelo. Lisboa, 13 de març de 1986. Arnão Metelo fou cap de l'Estat Major de Timor del 1973 al 1974.

[12] Els majors Rebelo Gonçalves i Garcia Leandro.

[13] «Política da Descolonização de Timor». Text mecanografiat, s. d. (gener de 1975), 10 pàg. Arxiu particular.

[14] «Relatorio da Missão a Lisboa (mayor Jonatas) 22-2-75 a 3-3-75». Text mecanografiat, pàg. 1-3. Arxiu particular.

[15] Entrevista amb el tinent coronel Silverio Henrique da Costa Jonatas. Lisboa, 14 de febrer de 1986. Dirigent del MFA de Timor del novembre de 1974 al desembre de 1975.

[16] «Provincia de Timor. Comando Chefe. Reestructuração do MFA de Timor». Dili: 3-I-1975. Text policopiat, 13 pàg. Arxiu particular.

[17] GADIFAT, Secção de esclarecimento e informaçao. MFA. A: *Timor Boletim*. 31-VII-75, 17 pàg. Amb separata del text que postulava la creació d'una Assemblea Nacional Popular. 7 pàg. Arxiu particular.

[18] Existien: la *Voz de Timor* i l'Emissor Regional de Timor. Per controlar-los es creà una comissió del MFA. El principal acord fou suspendre, al febrer i durant quaranta-cinc dies, l'accés a aquests mitjans de l'APODETI, ja que es considerava que havien insultat l'Administració portuguesa. Amb tot, l'APODETI disposà de les emissores indonèsies Ràdio Kupang i Ràdio Atambua.

[19] «Relatorio da Missão a Lisboa (major Jonatas) 25-2-75 a 3-3-75)». Text mecanografiat, pàg. 4-5. Arxiu particular.

[20] «Comissao de descolonização de Timor». Text policopiat, 1 pàg. Arxiu particular.

[21] Dossier de les actes de la «Comissao da Descolonização de Timor. Muito secreto». Text mecanografiat, 33 pàg. Arxiu particular.

[22] Llei de 17 de juliol de 1975.

[23] Sobre la cimera de Macau vegeu: LETRIA, J.: «Negociar con timoratos». A: *O Jornal*, num. 10, 4-VII-1975, pàg. 18. El text de l'acord es pot trobar a: *Dossier II República*. Lisboa: Ed. F. Mello, 1977, vol. II, pàg. 956-972.

[24] «Còpia del diari del comandant en cap, 10-VIII-1975». Text mecanografiat, 1 pàg. Arxiu particular.

[25] Composta pels alferes milicians Barbado Magalhaes i Roque Rodrigues i les Dres. Dulce i Judite Magalhanes. Foren acusats per l'Església catòlica de comunistes i la seva missió era modernitzar l'ensenyament a Timor.

[26] «Còpia del Diari del comandant en cap, 11-VIII-1975». Text mecanografiat. 3 pàg. Arxiu particular.

[27] «Còpia del Diari del comandant en cap 12-VIII-1975». Text mecanografiat, 1 pàg. Arxiu particular.

[28] «Còpia del diari del comandant en cap, 13-VIII-1975». Text macanografiat. 2 pàg. Arxiu particular.

[29] «Còpia del Diari del comandant en cap, 14-VIII-1975». Text mecanografiat. 2 pàg. Arxiu particular.

[30] L'actitud del darrer governador portuguès pot ser consultada en la seva obra autojustificativa: PIRES LEMOS, M.: *Descolonização de Timor. Missao impositvel?* Lisboa: Pub. D. Quixote, 1991.

[31] Entrevista amb el tinent coronel Silverio H. da Costa Jonatas.

[32] «Dossier Timor». Text policopiat, 1 pàg. Arxiu particular.

[33] Entrevista amb el Dr. Almeida Santos, 18 de juliol de 1986. Ministre de Coordinació Interterritorial en diversos governs de l'etapa pre-constitucional.

[34] Que incloïa l'APODETI, la UDT i altres grups minoritaris.

[35] «Dossier Timor». Text policopiat, 1 pàg. Arxiu particular.

[36] «Timor-Leste, genocidio físico, cultual e religioso». A: *Suplemento do Libertar*, núm. 95, juny de 1982, pàg. 3.

[37] Llei constitucional núm. 1/82 de setembre. Sobre aquest article i en general sobre tot el text consitucional, vegeu: VITORINO, A. et al.: Constituição da República Portuguesa. Lisboa: Ed. AAFDL, s. d. (1982).

[38] Sobre la guerra vegeu: HORTA RAMOS, J.: *Timor Leste. Amanha em Dili*. Lisboa: Liv. Dom Quixote, 1994.

[39] El FRETILIN i la UDT signaren a Lisboa l'acord «Convergència Nacionalista» el març de 1986 per combatre conjuntament l'invasor.

editorial afers

Revista del Centre d'Estudis Historiogràfics (Universitat de Barcelona)

el contemporani

4

2 (gener-abril 1994)
Homenatge a Ferran Soldevila en el centenari del seu naixement
Ricard VINYES / Mercè OTERO / Santiago BOCANEGRA / Josep FONTANA / Eva SERRA / Núria SANTAMARIA / Carles FEIXA / Pere FULLANA / Edward P. THOMPSON / Enric CORTÈS / Siegfried MATTL / Cecile MEIFFRE / Rafael VALLS

3 (maig-agost 1994)
Judit SUBIRACHS / Josep PARDO / Mercè AVENTIN / Josep M. MUÑOZ / Vicent S. OLMOS / Antoni J. QUINTANA / Rosa SEGARRA / Adeline RUCQUOI / Alfons CUCÓ / Gerard HORTA / Ginés ROMERO

4 (setembre-desembre 1994)
Antoni J. QUINTANA / Alberta TONIOLO / Rosa ALCOY / Eduard RIU-BARRERA / Manuel RISQUES CORBELLA / Gabriel ENSENYAT / Maria Josepa GALLOFRÉ VIRGILI / Mario ISNENGHI / Casimir MARTÍ / Jordi PIQUÉ / Gemma RUBÍ / Judit SUBIRACHS

BUTLLETA DE SUBSCRIPCIÓ

Vull subscriure'm a la revista:
☐ *Afers. Fulls de recerca i pensament*, a partir del núm. ..... ☐ *El Contemporani*, a partir del núm. .....
El pagament el satisfaré mitjançant:
☐ Taló a nom d'*Editorial Afers, C.B.* ☐ Pagament bancari (complenteu la butlleta adjunta)
Afers. Fulls de recerca i pensament
—Subscripció anual (tres números): 5.000 Pta. (IVA inclòs) / —Exemplar solt: 3.180 Pta. (IVA inclòs)
El Contemporani
—Subscripció anual (tres números): 1.300 Pta. (IVA inclòs) / —Exemplar solt: 500 Pta. (IVA inclòs)
Subscripció conjunta: *Afers. Fulls de recerca i pensament* i *El Contemporani*
—Anual (tres números d'*Afers* i tres d'*El Contemporani*): 6.000 Pta. (IVA inclòs)
Nom _____ N.I.F.: _____ Població: _____ Codi Postal: _____
Domicili: _____ Comarca: _____ Telèfon: _____

BUTLLETA DE PAGAMENT BANCARI

Banc/Caixa d'Estalvis: _____ Núm. d'entitat bancària: _____
Sucursal: _____ Núm. de Compte: _____ Població: _____
Domicili sucursal: _____ Codi Postal: _____
Titular del compte: _____

Senyor director: A partir d'ara heu de carregar en el meu compte els rebuts que al meu nom us siguen presentats per l'*Editorial Afers, C.B.*

Us saluda atentament
Firma

Data: _____ En/Na: _____
Domicili: _____ Població: _____ Codi Postal: _____

Retalleu i envieu a: *Editorial Afers*
Apartat de Correus 267 / 46470 CATARROJA / Horta-Sud (País Valencià)